

Наталія Богданець-Білоskalенко – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: історичні та методологічні аспекти викладання дитячої літератури, дослідження спадщини видатних осіб минулого, методика викладання читання в початковій школі, розроблення підручників в Україні, інтегроване викладання мови та літератури етнічних меншин.

✉ nataliabogdanets@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-6793-8018>

Олена Фідкевич –

кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: багатомовна освіта, проблеми побудови змісту підручників з мов національних меншин, лінгвістично-культурологічний підхід до вивчення мови, інтегрований підхід до викладання мовних та літературних дисциплін.

✉ elena.fid@ukr.net

id <https://orcid.org/0000-0003-3294-915X>

УДК 373.5.016:028(477)

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-3-156-163>

Подано до редакції: 30.07.2025

Прийнято після рецензування: 10.09.2025

Затверджено до друку: 29.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ 5–6-Х КЛАСІВ

Анотація. У статті осмислено сутність поняття *читацька грамотність* як ключової компетентності здобувачів освіти. Акцентовано увагу на недостатньому рівні сформованості читацької грамотності українських школярів за результатами PISA-2018, які є важливим маркером якості української освіти та готовності учнів/учениць до ефективної самореалізації в сучасному світі. Висвітлено проблемні аспекти формування читацької грамотності. Розглянуто науковий дискурс означеного питання. Визначено особливості формування читацької грамотності учнів/учениць закладів загальної середньої освіти з класами/групами з навчання мовами національних меншин. Проаналізовано результати онлайн-опитування вчителів мовно-літературних курсів закладів загальної середньої освіти та зроблено висновки про рівень обізнаності педагогів щодо сутності читацької грамотності, готовності їх до подолання основних викликів у процесі її формування, про якість дидактичного забезпечення формування читацької грамотності. Запропоновано шляхи підвищення ефективності формування читацької грамотності учнів / учениць закладів загальної середньої освіти на уроках літературних курсів.

Ключові слова: PISA-2018 в Україні; читацька грамотність; заклади загальної середньої освіти з класами / групами з навчання мовами національних меншин; опитування вчителів; предмети мовно-літературної галузі.

Постановка проблеми. Участь українських учнів і учениць у Міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment), яку було ініційовано Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), стала важливою подією для України в процесі її залучення до європейського освітнього та економіч-

ного простору. Це дослідження певною мірою визначило рівень якості української освіти та готовності здобувачів освіти до ефективної самореалізації в сучасному світі.

Читацька грамотність у національному звіті PISA-2018 розглядається як «здатність учнів / учениць сприймати, аналізувати, використовувати й оцінювати письмовий текст задля досягнення певних цілей, розширювати свої знання й читацький потенціал» (Мазорчук та ін., 2019, с. 93).

У поданому тлумаченні читацької грамотності акцентується увага на прагматичний аспект процесу читання, який передбачає виокремлення, осмислення, критичну оцінку та використання отриманої з тексту інформації в різних життєвих ситуаціях, у ході вирішення типових для сучасних школярів проблем.

Широкого житку серед освітянської спільноти України поняття *читацька грамотність* як важливий напрям навчання та одна із ключових компетентностей сучасної особистості набуло саме у зв'язку з участю українських учнів і учениць у PISA-2018. Його результати засвідчили доволі низький рівень читацької грамотності 15-річних українських підлітків та виявили певні проблеми у процесі її формування, зокрема на рівні умінь знаходити потрібну інформацію, аналізувати та інтерпретувати її в текстах неоднорідної структури, критично оцінювати виокремлену інформацію, робити умовиводи на її підґрунті, графічно представляти текстуальну інформацію, використовувати її для власних життєвих потреб.

Зазначимо, що формування читацької грамотності здобувачів освіти, які навчаються у закладах загальної середньої освіти з класами/групами з навчанням мовами національних меншин, зокрема на уроках мовно-літературної галузі, має свою специфіку, адже у ситуації прочитання та опрацювання тексту нерідною мовою у школярів можуть виникати труднощі як на етапі розуміння тексту, так і на етапах осмислення, аналізу і критичної оцінки інформації, що у ньому міститься, у процесі створення висловлень, текстів на її основі. Певну роль у сприйнятті та обробленні текстуальної інформації відіграють і культурні відмінності, які проявляються у творах національних літератур. З огляду на ці виклики особливої ваги набуває питання фахової здатності вчителів до розв'язання завдання формування читацької грамотності учнів/учениць.

Отже, дослідження шляхів підвищення ефективності роботи з формування читацької грамотності здобувачів освіти, зокрема на уроках літературних курсів 5–6-х класів закладів загальної середньої освіти з класами/групами з навчанням мовами національних меншин, готовності вчителів-словесників до використання сучасних методів, технологій і прийомів на різних етапах цього процесу є актуальним і необхідним та потребує додаткового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблемні питання формування читацької грамотності українських школярів розглянуто у статтях вітчизняних науковців (Бондаренко, 2020; Горошкіна, 2020; Новосьолова, 2020; Семеног & Плужник, 2022; Яценко, 2021), у яких наголошується на тому факті, що в Державному стандарті базової середньої освіти (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020) ця важлива компетентність не внесена до переліку ключових компетентностей, а уміння, на яких вона ґрунтується, розглядаються у складі вмінь інших компетентностей. Певною мірою цей факт зумовлює неувирознену спрямованість учасників освітнього процесу на практичний результат читання, на практичне використання отриманої інформації в типових для школярів життєвих ситуаціях.

У статтях науковців також аналізуються результати участі українських школярів у PISA-2018, психолого-педагогічні умови формування читацької грамотності, надаються методичні рекомендації, які сприятимуть підвищенню ефективності цього процесу.

Детальну інформацію про результати навчальних досягнень українських 15-річних підлітків у галузі читання представлено в Національному звіті за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 (Мазорчук та ін., 2019), у якому запропоновано ефективні викладацькі практики формування читацької грамотності.

На особливу увагу заслуговують практикоорієнтовані педагогічні праці з формування читацької грамотності, як-от: «PISA: читацька грамотність» (Вакуленко та ін., 2018), що містить резюме найважливіших теоретичних і методологічних положень рамкового документа міжнародного порівняльного дослідження PISA стосовно читацької грамотності 15-річних осіб, завдання, використані в дослідженнях попередніх циклів PISA, й характеристики сто-

совно їхнього оцінювання; «Збірник завдань у форматі PISA для розвитку читацької грамотності учнів» (Топузов (ред.), 2023), розробки в межах проєкту Жана Мане (керівник: директор Інституту педагогіки, академік О. М. Топузов), у якій представлено стратегії формування читацької грамотності на підґрунті системи завдань до запропонованих текстів; методичний посібник «Формування читацької грамотності учнів 5–6 класів на уроках української літератури» (Яценко & Слижук, 2023), у якому розкрито сутнісні характеристики системи вмінь компетентного читача в контексті вимог PISA, специфіку формування читацької грамотності учнів 5–6-х класів на уроках української літератури.

Отже, в українській педагогічній науці наявні ґрунтовні праці, присвячені питанню формування читацької грамотності в контексті PISA. Однак проблема формування читацької грамотності учнів / учениць закладів загальної середньої освіти з класами / групами з навчанням мовами національних меншин, вирішення питання підвищення кваліфікації вчителів в її контексті потребує додаткового дослідження.

Метою дослідження є аналіз дискусійних аспектів формування читацької грамотності учнів / учениць 5–6-х класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, зокрема готовності та здатності вчителів до системної роботи в цьому напрямі.

Методи дослідження. Для досягнення мети було застосовано комплекс методів, що сприяли осмисленню наукового дискурсу зазначеної проблеми, зокрема, *аналіз, синтез й узагальнення* (опрацювання наукової та методичної літератури з формування читацької грамотності учнів / учениць), здійснено *опитування* вчителів предметів мовно-літературної галузі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин та *проаналізовано* його результати, зроблено висновки про шляхи підвищення ефективності процесу формування читацької грамотності учнів / учениць на адаптаційному етапі базової середньої освіти в закладах загальної середньої освіти з класами / групами з навчанням мовами національних меншин.

Результати та обговорення. До дослідження щодо проблемних аспектів формування читацької грамотності учнів / учениць на адаптаційному рівні базової середньої освіти було залучено 212 респондентів-вчителів, які викладають предмети мовно-літературної галузі, зокрема в закладах загальної середньої освіти з класами / групами з навчанням мовами національних меншин. Опитування проводилося співробітниками відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України.

Учителі, які брали участь в опитуванні, переважно мають значний стаж роботи (розподіл респондентів за стажем роботи: 85,4% – від 10 років і більше; від 1 року до 5 років – 8,5%; від 5 до 10 років – 6,1%) (рис. 1).

1. Позначте стаж вашої роботи.

212 відповідей

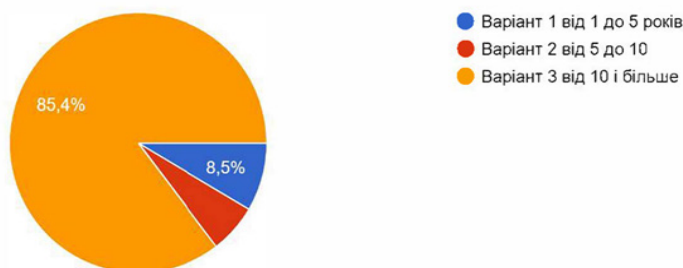
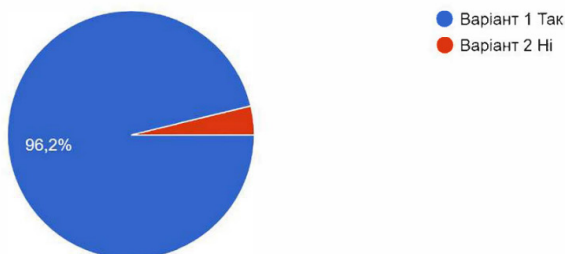

Рис. 1. Розподіл учителів-респондентів за стажем роботи, %

На питання *Чи можете ви пояснити, що таке читацька грамотність?* ствердно відповіли 96,2% респондентів; 54,2% респондентів правильно позначили тлумачення читацької грамотності, яке подано в Національному звіті міжнародного дослідження якості освіти PISA (рис. 2).

2. Чи можете ви пояснити, що таке читацька грамотність?

212 відповідей

3. Позначте тлумачення читацької грамотності, яке подано у Національному звіті міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018:

212 відповідей

Рис. 2. Тлумачення вчителями-респондентами читацької грамотності, %

Отже, рівень інформованості та залученості вчителів до проблеми формування читацької грамотності є досить високим, хоча й нижчим за рівень впевненості вчителів у здатності правильно пояснити, що таке читацька грамотність. Значна частина вчителів (84,9%) схарактеризувала свою роботу з формування читацької грамотності як цілеспрямовану та систематичну, і лише 2,4% відповіли, що не знають, як формувати читацьку грамотність, а 12,7% зазначили відсутність системності у цій роботі (рис. 3).

4. Схарактеризуйте вашу роботу з формування читацької грамотності учнів /учениць.

212 відповідей

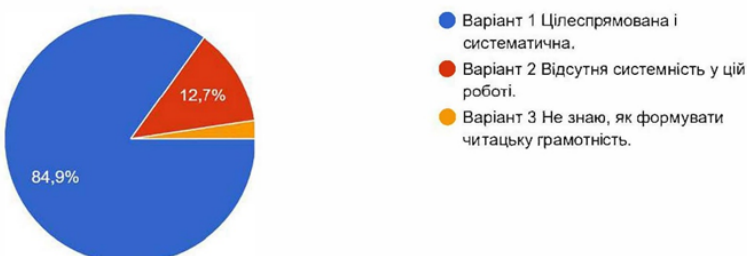
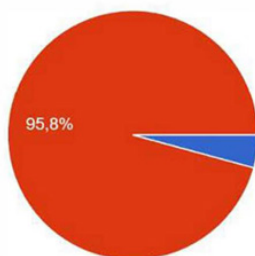

Рис. 3. Характеристика вчителями-респондентами роботи з формування читацької грамотності, %

Переважна більшість вчителів правильно відповіла, що читацька грамотність формується не тільки у процесі читання та опрацювання художніх текстів (95,8% респондентів), а й у процесі роботи з текстами різних стилів та жанрів; 95,5% опитуваних вчителів вважають, що читацьку грамотність потрібно формувати, починаючи з початкової школи (рис. 4).

5. Позначте правильну відповідь.

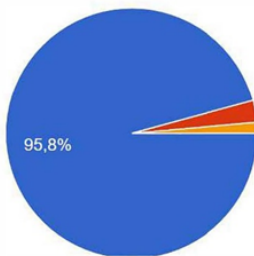
212 відповідей

- Варіант 1 Читацька грамотність формується тільки у процесі читання та опрацювання художніх літературних текстів.
- Варіант 2 Читацька грамотність формується у процесі читання та опрацювання текстів різних стилів, жанрів, тематики.

6. Позначте твердження, з яким ви погоджуєтесь.

212 відповідей

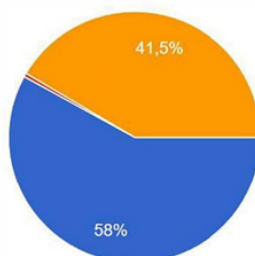
- Варіант 1 Читацьку грамотність потрібно формувати, починаючи з початкової школи.
- Варіант 2 Роботу з формування читацької грамотності потрібно розпочинати з 5 класу.
- Варіант 3 Роботу з формування читацької грамотності потрібно здійснювати у профільній школі.

Рис. 4. Характеристика вчителями-респондентами окремих аспектів читацької грамотності, %

Відповіді респондентів на запитання *Чи спрямовані завдання підручників літературних курсів на формування читацької грамотності?* розділилися майже порівну: 58% відповіли стверджувально, а 41,5% вважають, що ця спрямованість актуалізована не повною мірою, і тільки 0,5% заперечують наявність такого спрямування (рис. 5).

7. Чи спрямовані завдання підручників з літератури, яким ви користуєтесь у навчальному процесі, на розвиток читацької грамотності?

212 відповідей

- Варіант 1 Так
- Варіант 2 Ні
- Варіант 3 Не в повній мірі

Рис. 5. Характеристика вчителями-респондентами завдань підручників літературних курсів на формування читацької грамотності, %

Більше половини опитуваних учителів погоджуються з тим, що умови формування читацької грамотності учнів/учениць у закладах загальної середньої освіти з класами/групами з навчанням мовами національних меншин, мають особливості, вважають актуальним створення додаткових навчальних матеріалів із формування читацької грамотності для здобувачів освіти, які навчаються у закладах такого типу (рис. 6).

8. Чи вважаєте ви, що умови формування читацької грамотності учнів / учениць у закладах загальної середньої освіти з класами з навчання національних меншин мають певні особливості?

212 відповідей

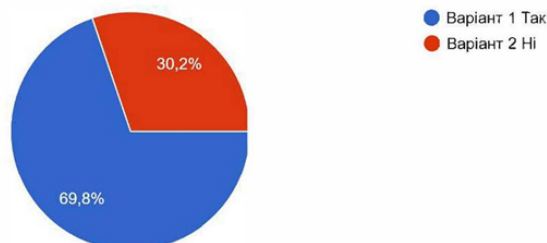

Рис. 6. Характеристика вчителями-респондентами умов формування читацької грамотності, %

Серед чинників, які сприятимуть підвищенню ефективності роботи вчителя з формування читацької грамотності учнів / учениць вчителі надали перевагу проведенню тренінгів з цього питання, на другому місці – наявність дидактичних матеріалів, методичних рекомендацій, лише 19,3% – визначили першочерговість самоосвіти (рис. 7).

9. Які чинники, на вашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності вашої роботи з формування читацької грамотності учнів / учениць особисто для вас?

212 відповідей

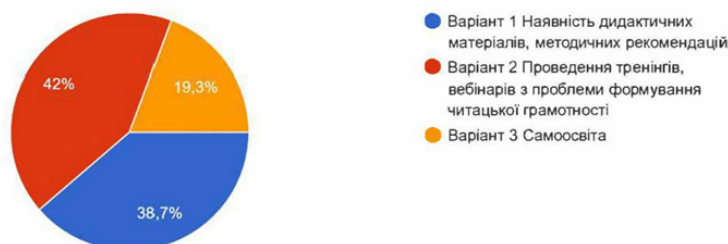

Рис. 7. Характеристика вчителями-респондентами чинників, які сприятимуть підвищенню ефективності роботи з формування читацької грамотності, %

79,2% вчителів зазначають потребу у створенні додаткових дидактичних і методичних матеріалів, у яких урахувалася б специфіка формування читацької грамотності на уроках літературних курсів, зокрема практичних посібників для учнів/учениць, які вчать в закладах загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин (рис. 8).

10. Чи вважаєте ви за потрібне створення додаткових навчальних матеріалів для формування читацької грамотності учнів / учениць з навчання мовами національних меншин?

212 відповідей

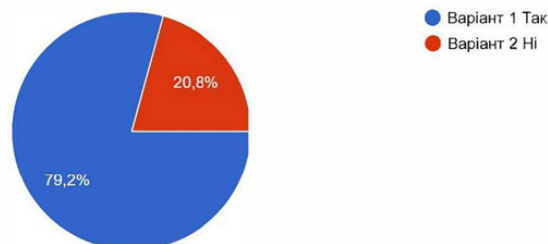

Рис. 8. Ставлення вчителів-респондентів до потреби у створенні додаткових дидактичних і методичних матеріалів, %

Додатково співробітниками відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України було проведено бесіди з учителями, які викладають літературні курси в закладах загальної середньої освіти, де навчаються представники національних меншин. Відповіді вчителів засвідчили недостатньо чітке розуміння ними цілей та особливостей основних етапів формування читацької грамотності учнів / учениць, несистемне використання сучасних методів розвитку читацьких умінь стратегій активного читання, методів і технологій ефективних в умовах багатомовної освіти (рецептивні технології, методика CLIL, тандем-метод, метод перекладу тощо).

Учителі зазначили, що чинні програми літературних курсів для закладів освіти з класами/групами з навчанням мовами національних меншин переобтяжені кількістю творів, складних для учнів/учениць, для яких українська мова не є рідною, а підручники за цими програмами демонструють недосконалість системи завдань з формування читацької грамотності, малу кількість та низьку якість завдань практичної спрямованості, які орієнтовані на збагачення життєвого досвіду школярів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, дослідження виявило зацікавленість учителів проблемою формування читацької грамотності, розуміння ними особливостей цього процесу в учнів / учениць закладів загальної середньої освіти з класами / групами з навчанням мовами національних меншин. Зафіксовано потребу вчителів у модернізації програм, підручників для закладів такого типу, в організації тренінгів, вебінарів, семінарів для вчителів з питань формування читацької грамотності.

Підтверджено актуальність створення посібників з розвитку читацької грамотності учнів / учениць, які б розширювали їхнє читацьке коло як рідною, так і українською мовою, надавали можливість опрацювання текстів різних типів і жанрів, спрямовували дітей на використання отриманої інформації в типових для них життєвих ситуаціях, розвивали критичне та креативне мислення.

Використані джерела

- Вакуленко, Т. С., Ломакович, С. В., & Терещенко, В. М. (Укл.). (2017). *PISA: читацька грамотність*. УЦОЯО.
- Горошкіна, О. М. (2021). Навчання різних видів читання на уроках української мови. У *IX Волошинські читання. Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 95-річчя Інституту педагогіки НАПН України* (с. 100-105). Педагогічна думка.
- Кабінет Міністрів України. (2020). *Державний стандарт базової середньої освіти* (Постанова № 898). https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
- Локшина, О., & Заболотна, О. (Укл.). (2023). *Збірник завдань у форматі PISA для розвитку читацької грамотності учнів. Частина 3* (2-ге електронне вид., доповнене). Педагогічна думка.
- Мазорчук, М., Вакуленко, Т., Терещенко, В., Бичко, Г., Шумова, К., Раков, С., Горох, В., та ін. (2019). *Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018*. Український центр оцінювання якості освіти.
- Новосьолова, В. І. (2020). Уроки PISA-2018: аналіз результатів та методичні поради учителям української мови і літератури. *Українська мова і література в школі*, 1(148), 3-8.
- Семенов, О. М., & Плужник, Ю. В. (2022). Формуємо читацьку грамотність: з досвіду роботи в літній школі «Європейська якість навчання для країни успішності учнів – 2022». У *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу: матеріали VI Міжнародної наукової конференції* (с. 247-252).
- Яценко, Т. О., & Слижук, О. А. (2024). *Формування читацької грамотності учнів 5-6 класів на уроках української літератури: Методичний посібник* [Електронне видання]. Видавничий дім «Освіта».

References

- Horoshkina, O. M. (2021). Navchannia riznykh vydiv chytannia na urokakh ukrainskoi movy. In *IX Voloshynski chytannia. Shkilna literaturna osvita: tradytsii i novatorstvo: Zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii z nahody 95-richchia Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy* (pp. 100-105). Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).

- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity* (Postanova No. 898). https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (in Ukrainian).
- Lokshyna, O., & Zabolotna, O. (Ukl.). (2023). *Zbirnyk zavdan u formati PISA dlia rozvytku chytatskoi hramotnosti uchniv. Chastyna 3* (2-he elektronne vyd., dopovnene). Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Mazorchuk, M., Vakulenko, T., Tereshchenko, V., Bychko, H., Shumova, K., Rakov, S., Horokh, V., ta in. (2019). *Natsionalnyi zvit za rezultaty mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018*. Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity. (in Ukrainian).
- Novosiolova, V. I. (2020). Uroky PISA-2018: analiz rezultativ ta metodychni porady uchyteliu ukrainskoi movy i literatury. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 1(148), 3-8. (in Ukrainian).
- Semenoh, O. M., & Pluzhnyk, Yu. V. (2022). Formuiemo chytatsku hramotnist: z dosvidu roboty v litnii shkoli «Yevropeiska yakist navchannia dlia krashchoi uspishnosti uchniv – 2022». In *Pedahohichna komparatyvistyka i mizhnarodna osvita – 2022: vyklyky i perspektyvy v umovakh turbulentnosti svitu: Materialy VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (pp. 247-252). (in Ukrainian).
- Vakulenko, T. S., Lomakovych, S. V., & Tereshchenko, V. M. (Ukl.). (2017). *PISA: chytatska hramotnist*. UTSOIAO. (in Ukrainian).
- Yatsenko, T. O., & Slyzhuk, O. A. (2024). *Formuvannia chytatskoi hramotnosti uchniv 5-6 klasiv na urokakh ukrainskoi literatury: Metodychnyi posibnyk* [Elektronne vydannia]. Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).

Nataliia Bohdanets-Biloskalenko – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Teaching Languages of National Minorities and Foreign Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Research interests: historical and methodological aspects of Children's Literature, study on the heritage of distinguished persons of the past, methodology of teaching reading in primary school, textbooks development in Ukraine, integrated teaching of language and literature of ethnic minorities.

Olena Fidkevych – PhD in Philology, Leading Researcher, Department of Teaching Languages of National Minorities and Foreign Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Research interests: multilingual education, problems of constructing the content of textbooks on the languages of national minorities, linguisticcultural approach to language learning, an integrated approach to teaching language and literature subjects.

PROBLEMATIC ASPECTS OF DEVELOPING READING LITERACY IN 5TH-6TH GRADE STUDENTS

Abstract. The article explains the essence of the concept of reading literacy as a key competence of education seekers. The emphasis is on the insufficient level of formation of reading literacy of Ukrainian schoolchildren according to the results of PISA-2018, which are an important marker of the quality of Ukrainian education and the readiness of students for effective self-realization in the modern world. The problematic aspects of the formation of reading literacy are highlighted. The scientific discourse of the specified issue is considered. The features of the formation of reading literacy of students of general secondary education institutions with classes/groups with instruction in the languages of national minorities are determined. The results of an online survey of teachers of language and literature courses of general secondary education institutions are analyzed, and conclusions are drawn about the level of awareness of teachers regarding the essence of reading literacy, their readiness to overcome the main challenges in the process of its formation, and the quality of didactic support for the formation of reading literacy. Ways are proposed to increase the effectiveness of the formation of reading literacy of students of general secondary education institutions in literature courses.

Keywords: PISA-2018 in Ukraine; reading literacy; general secondary education institutions with classes/groups with instruction in national minority languages; teacher surveys; language and literature subjects.